

Latvijas Republikas tiesībsargs

Baznīcas iela 25, Rīga, LV-1010, tālr.: 67686768, e-pasts: tiesibsargs@tiesibsargs.lv, www.tiesibsargs.lv

Rīgā

08.03.2024. Nr. 1-5/55

Uz 12.02.2024 N-131-2024-00091

**Ģenerālprokuratūras Darbības kontroles un starptautiskās
sadarbības departaments Personu un valsts tiesību
aizsardzības koordinācijas nodaļa**
e-prokuratūra@lrp.gov.lv

Par viedokļa sniegšanu

Tiesībsargs š. g. 12.februārī saņēma Ģenerālprokuratūras Darbības kontroles un starptautiskās sadarbības departaments Personu un valsts tiesību aizsardzības koordinācijas nodaļas virsprokurores I. Miķelsones – Indānes vēstuli Nr. 131-2024-00091, kurā, norādot uz Ģenerālprokuratūras 2022. gadā veikto tiesu prakses personu ar rīcībspējas ierobežošanas lietu izvērtējumu, tika konstatēts, ka visai bieži personas rīcībspējas ierobežojumu apjoms tiek noteikts pārmērīgi, turklāt ietverot tādus ierobežojumus, par kuru noteikšanas nepieciešamību lietā nav pierādījumu. Sniegta informācija, ka tas attiecas uz ierobežojumiem tādās jomās kā rīcība ar mantu un tās pārvaldību, saimnieciskās un komercdarbības veikšana, pārstāvība valsts un pašvaldību iestādēs, tiesās, bankās, apdrošināšanas un finanšu institūcijās, kā arī medicīnas un ārstniecības iestādēs. Virsprokurore norādījusi, ka pateicoties Ģenerālprokuratūrā koordinējošajam darbam un prokuroru iesniegtajiem protestiem, tiesu prakse ir sākusi mainīties, proti personas rīcībspējas ierobežojumi tiek noteikti pēc iespējas šaurāk, ievērojot principu, ka rīcībspējas ierobežojumiem jāatbilst personas veselības stāvoklim un faktiskajām vajadzībām un ierobežojuma apjoms nav nosakāms hipotētiski, t. i., vadoties no iespējamības par to, kādi ierobežojumi varētu būt nepieciešami nākotnē. Vēstulē identificēti vairāki tiesu prakses piemēri, kuros apelācijas instances tiesa ir pievienojusies prokuroru protestos ietvertajiem argumentiem (piemēram, civillietā Nr. 73478723, Nr. C71153223, Nr. C77978422). Tajā pat laikā virsprokurore vērsusi uzmanību uz

to, ka ne visas tiesas piekritušas prokuratūras viedoklim par iespējami mazāko rīcībspējas ierobežojuma noteikšanu un ilustrējusi divus piemērus - civillietās Nr. C71131723 un Nr.C71146623, kuros apelācijas instance savos nolēmumos nav vadījusies pēc iepriekš minētā principa. Virsprokurore norāda, ka par abiem apelācijas instances nolēmumiem tika iesniegts kasācijas protests, tomēr kasācijas tiesvedības ierosināšana tika atteikta, abos lēmumos motivējot to šādi "nodibināts fakts, ka persona garīga rakstura vai citu veselības traucējumu dēļ nav spējīga rīkoties ar mantu un to pārvaldīt, ir pietiekams pamats, lai noteiktu personai rīcībspējas ierobežojumu attiecīgajā jomā, un tiesiska nozīme nav piešķirama tam, vai personai sprieduma taisīšanas brīdī pieder attiecīgā manta." Virsprokurore norādījusi, ka Ģenerālprokuratūras ieskatā šāds senatoru secinājums neatbilst Civillikuma 357. un 358.1. panta pirmās daļas jēgai, kā arī Satversmes tiesas lietā Nr. 2010-38-01 izdarītajiem secinājumiem un pašas Augstākās tiesas 20.11.2013. lietā Nr. SPC -55/2013 (civillietā Nr. C26073913) nodibinātajai judikatūrai. Sekojot šādai loģikai, tiesai būtu jālemj par personas rīcībspējas ierobežošanu visās Civilprocesa likuma 268.panta otrajā daļā noteiktajās jomās, jo vairumā gadījumu persona veselības stāvokļa dēļ nespēj rīkoties nevienā no tām, tomēr šāds redzējums neatbilst rīcībspējas ierobežojuma institūta mērķim – nodrošināt personas tiesisko aizsardzību atbilstoši tās vajadzībām. Virsprokurore vērs uzmanību uz to, ka, lai gan augstāk minētais rīcības sēdes lēmumos izdarītais secinājums ir attiecībā uz ierobežojumu rīcībā ar mantu un tās pārvaldību, nevar izslēgt, ka šis princips netiks attiecināts uz citām sfērām, kur vērtējami rīcībspējas ierobežojumi.

Vēstulē ietverts lūgums sniegt tiesībsarga viedokli par aprakstīto problēmjautājumu, proti, vai apstākļi, ka persona garīgas veselības traucējumu dēļ nespēj rīkoties kādā jomā, ir pietiekams, lai lemtu par personas rīcībspējas ierobežošanu šajā jomā, neraugoties uz to, ka šāds ierobežojums neatbilst personas faktiskajām vajadzībām.

Tiesībsargs sākotnēji vēlas uzsvērt, ka pildot savus pienākumus un sniedzot viedokli, respektē gan Latvijas Republikas Satversmē, gan likumā "Par Tiesu varu" ietverto tiesu neatkarības principu, tādējādi neapšaubot tiesas kompetenci katrā individuālā lietā, vērtējot lietas gan faktiskos, gan tiesiskos apstākļus, pieņemot likumīgus un pamatotus nolēmumus. Tajā pat laikā tiesībsargs pievienojas virsprokurores viedoklim par to, ka attiecībā uz izvirzīto problemātiku ir būtiski panākt vienotu izpratni rīcībspējas tiesiskā regulējuma piemērošanā tādējādi, lai tiktu ievērotas personas ar invaliditāti cilvēktiesības.

Tiesībsargs vēlas uzsvērt, ka ANO Konvencija par personu ar invaliditāti¹ (turpmāk – ANO Konvencija) ir Latvijai juridiski saistošs dokuments, kas skaidri definē cilvēku ar invaliditāti cilvēktiesību aizsardzību, proti, tās pamatā ietverts priekšnoteikums, ka ikvienam cilvēkam ir tiesības uz vienlīdzību, autonomiju, cieņu un neatkarību. ANO konvencija nojauc robežas starp valsts pozitīvajiem (pienākums veikt konkrētas darbības) un negatīvajiem (pienākums atturēties no iejaukšanās) valsts pienākumiem.

ANO Konvencijas 12.panta otrā daļa noteic, ka personām ar invaliditāti tāpat kā citām personām ir rīcībspēja visās dzīves jomās, bet šī panta trešā daļa uzliek dalībvalstīm pienākumu veikt visus nepieciešamos pasākumus, lai nodrošinātu tā atbalsta pieejamību, kas personām ar invaliditāti varētu būt nepieciešams, īstenojot savu rīcībspēju. Šīs konvencijas 12.panta ceturtā daļa noteic, ka veicot ar rīcībspējas īstenošanu saistītos pasākumus, tiek ievēroti attiecīgās personas tiesības, griba un izvēle, netiek pieļauti interešu konflikti un ietekmes ļaunprātīga izmantošana, tie ir samērīgi un atbilstoši konkrētās personas apstākļiem, tos piemēro pēc iespējas īsāku laiku un regulāri pārbauda kompetenta, neatkarīga un objektīva iestāde vai tiesu instance, bet minētā panta piektā daļa noteic, ka ir jāveic atbilstoši un efektīvi pasākumi, lai personām ar invaliditāti nodrošinātu vienlīdzīgas tiesības iegūt īpašumu vai to mantot, kontrolēt savas finanšu lietas un vienlīdzīgi izmantot banku aizdevumus, hipotekāros kredītus un citus finanšu kreditēšanas veidus, un jānodrošina, ka personām ar invaliditāti netiek patvaļīgi atņemts īpašums.

Balstoties tieši uz ANO Konvencijā un Eiropas Cilvēka un pamatbrīvības aizsardzības konvencijas 8.pantā ietvertajām garantijām, kā arī ņemot vērā Satversmes tiesas lietā Nr.2010-38-01 pieņemto nolēmumu, Latvijā būtiski tika grozīts rīcībspējas tiesiskais regulējums, izveidojot ierobežotās rīcībspējas modeli, neizslēdzot iespējamu pāreju nākotnē arī uz pilnīgas rīcībspējas institūtu līdz ar papildu valsts līdzekļu novirzīšanu atbalsta personu institūta izveidošanai.

Tajā pat laikā svarīgi atzīmēt, ka arī šobrīd spēkā esošais ierobežotas rīcībspējas modelis paredz maksimālu personas ar garīga rakstura traucējumu iesaistīšanu ikviena lēmuma pieņemšanā (Civillikuma 355.panta otrā daļa). Tāpat likumprojekta anotācijā ir skaidri norādīts, ka “plānotais regulējums paredz rīcībspējas ierobežojumu noteikt atkarībā no konkrētās dzīves situācijas (...)” un “galvenais princips ir izvērtēt katras personas spējas individuāli un neierobežot personu vairāk kā tas ir nepieciešams”. Anotācijā tāpat skaidrots, ka Civilprocesa likumā nav norādīts izsmeļošs jomu

¹ <https://likumi.lv/ta/id/205248-par-konvenciju-par-personu-ar-invaliditati-tiesibam>

uzskaitījums, bet norāde tiesnešiem pēc kuras var vadīties, ierobežojot rīcības spēju. Konkrētā dzīves situācija un pierādījumi norādīs, kuras personas tiesības būtu aizsargājamās.² Tāpat uzsverams, ka attiecībā uz iesniegto pierādījumu saturu būtiski ņemt vērā ne tikai tiesu ekspertu atzinumu, bet arī bāriņtiesas un pieteicēja iesniegtos pierādījumus, tāpat arī personas piedalīšanās tiesas sēdē ļauj tiesai iegūt papildu priekšstatu par šo personu.³ Tostarp būtiski ikvienā lietā ņemt vērā to, ka garīgs traucējums, pat nopietna rakstura, nevar būt vienīgais iemesls, lai attaisnotu rīcībspējas ierobežojumu.

Tiesībsargs vērš uzmanību uz to, ka Biedrības Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem "Zelda" veiktajā pētījumā par rīcībspējas ierobežošanas praksi Latvijā 2021.gadā⁴, veicot arī pilno nolēmumu analīzi, ir paudusi būtisku kritiku tiesas nolēmumos ietvertajai nepietiekamai argumentācijai, tostarp attiecībā uz nolēmumā ietvertā rīcībspējas ierobežojuma apmēra nepamatotu un neargumentētu paplašināšanu. Pētījumā uzsvērts, ka personas rīcībspēja ierobežojama minimālajā apmērā tikai vienīgi, lai sasniegtu to mērķi, kura dēļ notiek iejaukšanās personas privātajā sfērā. Līdz ar to, izskatot jautājumu par rīcībspējas ierobežojumu, būtu jo īpaši jāpievērš uzmanība tam, vai tiešām personas interesēs ir ierobežot rīcībspēju tikai tādēļ, "ja tāda vajadzība rastos".⁵

Tiesībsargs vēlas uzsvērt, ANO Konvencijas 12.panta trešā daļa uzliek par pienākumu valstij izvēlēties nevis vieglāko ceļu – atņemt vai ierobežot personai rīcībspēju, bet sniegt atbalstu, lai persona pati varētu pieņemt lēmumus. Personu ar invaliditāti nevar uzskatīt par objektu, bet tā jāatzīst par citiem cilvēkiem līdzvērtīgu subjektu, kurai pašai ir lēmumu pieņemšanas tiesības. Tas attiecas arī uz tādiem lēmumiem, kas lielākajai sabiedrības daļai var likties nesaprātīgi⁶, tostarp personai ar invaliditāti ir arī tiesības kļūdīties, tostarp situācijā, ja lēmums pieņemts saņemot atbalstu un aizsardzību.⁷

² Likumprojekta "Grozījumi Civillikumā" anotācija:

<https://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/F81AEAE4B081B277C225794A00253F71?OpenDocument>

³ Turpat.

⁴ <https://zelda.org.lv/aktualitates/rc-zelda-veikusi-petijumu-par-ricibspejas-ierobezosanas-praksi-latvija>;

⁵ Turpat, pētījuma 27.lpp

⁶ <https://juristavards.lv/doc/268595-ricibspejas-instituta-tiesiskais-regulejums-un-ta-piemerosana-prakse/>

⁷ ANO Personu ar invaliditāti komitejas Vispārējais komentārs Nr.1 (2014.) ANO Konvencijas 12.panta skaidrojums, pieejam: https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/migrate_2022/content/12_pants_vienlidziga_tiesibspejas_atzisana_1560509783.pdf

Eiropas Komisijas paziņojumā par Eiropas Savienības stratēģiju par cietušo tiesībām (2020.-2025.gadas) ir vērsta uzmanība uz nepieciešamību veikt uzlabojumus cietušo atbalstam un aizsardzībai kopumā, tostarp atzīmējot, ka personas ar invaliditāti bieži kļūst par cietušajiem naida noziegumos un dažāda veida ļaunprātīgas izturēšanās gadījumos, turklāt tām ir grūtāk piekļūt tiesu sistēmai, ja tām ir atņemta rīcībspēja. Vērsta uzmanība uz ANO Konvencijā ietverto dalībvalstu pienākumu veikt atbalstošus pasākumus⁸. Tiesībsargs piekrīt viedoklim, ka rīcībspējas ierobežošanas noteikšana, lai pasargātu personu no iespējamā apdraudējuma nākotnē, ir nepamatota un tiek pārmērīgi plaši pielietota. Tiesību aizsardzības sistēmas trūkumi nevar būt par pamatu kādam atņemt tiesības pašam pieņemt lēmumus par savām tiesībām un tās īstenot, jo tas, visdrīzāk, ir vienkāršākais problēmas risinājums, kas neprasa nekādu ieguldījumu tiesību aizsardzības sistēmā.⁹

Komiteja par personu ar invaliditāti tiesībām savā Vispārējā komentārā Nr.1 norādījusi, ka rīcībspējas ierobežošanai alternatīvu mehānismu izstrāde, kas atbilstu ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 12. panta garam un mērķim ir katras dalībvalsts ziņā.¹⁰

Jānorāda, ka gan personu ar invaliditāti, gan tiesību normu piemērotāju vidū pastāv viedoklis, ka rīcībspējas ierobežošana ir smagnējs un neelastīgs līdzeklis, kā nodrošināt tiesību un interešu aizsardzību. Turklāt tas ne vienmēr risina esošo problēmu, bet ir arī ļoti grūti piemērojams, atbilstoši Satversmes tiesas spriedumā noteiktajiem principiem – konkrētai situācijai pielāgots ierobežojums, kas balstīts uz individuālu izvērtējumu.¹¹ Ievērojot minēto Latvijā pēdējos gados tiek veikti virkne pasākumu, lai veicinātu personu ar invaliditāti cilvēktiesību ievērošanu un nodrošināšanu tādā izpratnē, kā to paredz ANO Konvencija, tostarp tiek meklēti alternatīvi mehānismi rīcībspējas ierobežošanai, kas būtu mazāk ierobežojoši, elastīgāki un vērsti uz individuālu atbalsta sniegšanu personai tās rīcībspējas īstenošanā.¹²

⁸ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0258>

⁹ <https://juristavards.lv/doc/268595-ricibspejas-instituta-tiesiskais-regulejums-un-ta-piemerosana-prakse/>

¹⁰ Komitejas par personu ar invaliditāti tiesībām Vispārējais komentārs Nr.1, latviešu valodā pieejams:

<https://www.tiesibsargs.lv/wp>

[content/uploads/migrate_2022/content/12_pants_vienlidziga_tiesibspejas_atzisana_1560509783.pdf](https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/migrate_2022/content/12_pants_vienlidziga_tiesibspejas_atzisana_1560509783.pdf)

¹¹ <https://juristavards.lv/doc/270136-ricibspejas-istenosanas-alternativas/>

¹² <https://juristavards.lv/doc/270136-ricibspejas-istenosanas-alternativas/>

Viens no alternatīviem mehānismiem rīcībspējas ierobežošanai ir atbalstītā lemtspēja, kas raksturo tādu lēmumu pieņemšanas veidu, kur pati persona ir gala lēmuma pieņēmēja par savā dzīvē svarīgiem jautājumiem, saņemot visu nepieciešamo atbalstu, lai lēmumu varētu pieņemt.

31.10.2023. spēkā stājās grozījumi Sociālo pakalpojumu un sociālo palīdzības likumā, papildinot to ar atbalsta personu lēmuma pieņemšanā pakalpojumu.¹³ Tāpat jānorāda, ka likumdevējs, uzklusot cilvēku ar invaliditāti organizācijas, jau ir rosinājis atbildīgās ministrijas tuvākajā nākotnē sniegt savu vērtējumu iespējamiem grozījumiem normatīvajā regulējumā, lai risinātu to cilvēku ar ļoti smagu invaliditāti pārstāvēniecības jautājumus, kuriem nepieciešams nodrošināt tikai pārstāvību, bet nav nepieciešams ierobežot rīcībspēju.¹⁴

Visbeidzot jāuzsver, ka Personu ar invaliditāti tiesību komiteja, novērtējot Latvijas sākotnējo ziņojumu ir sniegusi skaidras rekomendācijas¹⁵ attiecībā uz konkrētu Konvencijas pantu ievērošanu, attiecībā uz 12.pantu atzīmējot, ka "Komiteja ar bažām atzīmē, ka 2013.gadā veiktie grozījumi Civillikumā saistībā ar rīcībspēju aizvien ietver diskriminējošus nosacījumus, ieskaitot pagaidu aizbildniecību un daļēju rīcībspēju. Tāpat bažas raisa fakts, ka praksē tiesas parasti piemēro aizvietoto rīcībspēju, jo trūkst izpratnes par rīcībspējas ierobežošanas likumīgām alternatīvām. Atsaucoties uz Konvencijas 12.2 pantu par to, ka visām personām ar invaliditāti ir rīcībspēja līdzvērtīgi citiem visās dzīves jomās, un vispārējo komentāru Nr. 1 (2014) par vienlīdzīgu atzišanu likuma priekšā, Komiteja rekomendē valstij atcelt Civillikuma normas par aizvietoto lēmuma pieņemšanu un atjaunot pilnu rīcībspēju visām personām ar invaliditāti, pamatojoties uz atbalstīto lēmuma pieņemšanas režīmu, kurā tiek ievērota personas autonomija, griba un vēlmes."

Tādējādi jau šobrīd ikvienā lietā tiesai, vērtējot rīcībspējas ierobežojumu nepieciešamības pamatotību, primāri ļoti rūpīgi jāvērtē jautājums par to, vai personas tiesību aizsardzībai ir/nav pieejami un ir tikuši izmantoti alternatīvi mehānismi rīcībspējas ierobežošanai, savukārt nosakot konkrētus rīcībspējas ierobežojumus, jāievēro princips, kas paredz neierobežot personas tiesības vairāk kā tas ir nepieciešams un tikai tādā apmērā, lai sasniegtu izvirzīto mērķi, kas balstīts uz lietā iegūtajiem pierādījumiem un pamato nepieciešamību personu aizsargāt.

¹³ <https://likumi.lv/ta/id/346948-noteikumi-par-atbalsta-personu-lemumu-pienemsana-pakalpojumu>

¹⁴ <https://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/32515-komisija-aicina-parskatit-pienakumu-iesniegt-pieteikumu-ricispejas-ierobezojuma-parskatsanai-muzigajiem-berniem?phrase=m%C5%AB%C5%BE%C4%ABgo%20b%C4%93rnu>

¹⁵ https://www.lm.gov.lv/sites/lm/files/data_content/rekomendacijas_lv_fin_0602181.pdf

Ievērojot visu iepriekš minēto, tiesībsargs piekrīt un atbalsta Ģenerālprokuratūras koordinējošajā darbā veiktos pasākumus, kā arī citus pasākumus, kas saistīti ar vienotu rīcības spējas tiesiskā regulējuma izpratni tiesību normu piemērotāju vidū atbilstoši ANO Konvencijai.

Ar cieņu

tiesībsarga pilnvarojumā

Pilsonisko un politisko tiesību nodaļas vadītāja

Ineta Piļāne